

Róża Godula-WęclawowiczORCID [0000-0002-4657-3539](https://orcid.org/0000-0002-4657-3539)Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk
(Warszawa, Polska)r.godula-weclawowicz@iaepan.edu.pl**Renata Hołda**ORCID [0000-0003-1019-2555](https://orcid.org/0000-0003-1019-2555)Instytut Studiów Międzykulturowych,
Uniwersytet Jagielloński (Kraków, Polska)renata.holda@uj.edu.pl

Żmudna droga do samodzielności. Etnografia /etnologia w strukturach Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk

Abstrakt

Celem artykułu jest przedstawienie dążeń Komisji Etnograficznej, działającej w strukturach Polskiej Akademii Umiejętności oraz Polskiej Akademii Nauk, do uzyskania samodzielności. Jej losy spłoty się w dużej mierze z dziejami dyscypliny, zwanej dziś najczęściej antropologią kulturową, a niegdyś częściej etnografią i etnologią. Choć Komisja Etnograficzna jest wzmiankowana w publikacjach dotyczących historii polskiej etnografii/etnologii i folklorystyki, to

INFORMACJA O PUBLIKACJI	 studia historiae scientiarum	e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		 DOAJ BRYLANTOWY MODEL OTWARTEGO DOSTĘPU
CYTOWANIE				
Godula-Węclawowicz, Róża; Hołda, Renata 2025: Żmudna droga do samodzielności. Etnografia / etnologia w strukturach Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 24, ss. 161–188. DOI: 10.4467/2543702XSHS.25.007.21845 .				
OTRZYMANO: 19.08.2024 ZAAKCEPTOWANO: 16.08.2025 OPUBLIKOWANO ONLINE: 30.09.2025		POLITYKA ARCHIWIZOWANIA OPEN POLICY FINDER	LICENCJA 	 Crossref
WWW	https://ojs.ejournals.eu/SHS/ ; https://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/archiwum			

dzieje tego gremium nie zostały wystarczająco opracowane, a w dużej mierze pozostają nieznane. W literaturze brakuje zarówno wyświeatlenia okoliczności wyodrębnienia się Komisji Etnograficznej z Komisji Antropologicznej PAU (1926), jak i jej losów w okresie bezpośrednio po II wojnie światowej. Nieznany pozostaje również kontekst jej powołania w 1973 roku w strukturach PAN, a także późniejszych przenosin (2011) do reaktywowanej PAU. Naszym zamiarem nie jest pieczołowite odtworzenie historycznej działalności Komisji, lecz – poprzez opis jej losów w obrębie wskazanych instytucji – zwrócenie uwagi na żmudną drogę etnografii/etnologii zmierzającej do autonomii dyscypliny.

Słowa kluczowe: *Komisja Etnograficzna, Polska Akademia Umiejętności, Polska Akademia Nauk, etnografia/etnologia, antropologia kulturowa*

The Arduous Path to Independence. Ethnography/Ethnology within the Structures of the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Sciences

Abstract

The aim of this article is to present the efforts of the Commission on Ethnography, operating within the structures of the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Sciences, to gain independence. Its fate was largely intertwined with the history of the discipline, today most often referred to as cultural anthropology, and formerly more commonly known as ethnography and ethnology. Although the Commission on Ethnography is mentioned in publications on the history of Polish ethnography/ethnology and folklore studies, the history of this body has not been sufficiently researched and remains largely unknown. The literature lacks both a description of the circumstances surrounding the separation of the Commission on Ethnography from the Commission on Anthropology of the Polish Academy of Arts and Sciences in 1926 and its fate in the period immediately after the Second World War. The context of its establishment in 1973 within the structures of the Polish Academy of Sciences, as well as its subsequent transfer (2011) to the reactivated Polish Academy of

Arts and Sciences, also remains unknown. Our intention is not to meticulously reconstruct the historical activities of the Commission, but rather to draw attention to the arduous path of ethnography/ethnology towards the autonomy of the discipline by describing its fate within the indicated institutions.

Keywords: *Commission on Ethnography, Polish Academy of Arts and Sciences, Polish Academy of Sciences, ethnography/ethnology, cultural anthropology*

1. Wprowadzenie

Polska Akademia Umiejętności w 2022 roku świętowała swe 150 lat. W kontekście wielkiego jubileuszu warto przypomnieć nieco skromniejsze jubileusze związane z istnieniem etnografii/etnologii w strukturach wymienianej PAU. Lata 2023, 2024 i 2026 wyznaczają trzy okrągłe rocznice: 150-lecie powołania Komisji Antropologicznej AU z Sekcją Etnologiczną, 100-lecie Komisji Etnograficznej PAU i 15-lecie jej reaktywacji. Wspomnieć należy o jeszcze jednym jubileuszu – 50-leciu powstania Komisji Etnograficznej w krakowskim oddziale Polskiej Akademii Nauk, albowiem owa Komisja w zamyśle jej założycieli i członków była kontynuatorką naukowo-badawczych tradycji z PAU. O ile powstanie Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności, jej struktura, działalność naukowa i wydawnicza zostały już omówione¹, to okoliczności, które zdecydowały o samodzielnym bycie etnografii/etnologii² w Akademii, nie zostały dostatecznie wyświetlone. W opracowaniach dotyczących historii dyscypliny co najwyżej znajdujemy lakoniczne informacje o utworzeniu w roku 1926 samodzielnej Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności w kontekście ogólniejszych rozważań o przedmiocie i celach tej gałęzi wiedzy dynamicznie rozwijającej się w okresie międzywojennym³. Nieco więcej uwagi poświęcono jej naukowo-badawczemu i wydawniczemu dorobkowi⁴. Warto zatem wypełnić ten brak i szczegółowiej naświetlić uwarunkowania, które doprowadziły do oderwania się od Komisji Antropologicznej (KA) i ustanowienia stałej i niezależnej Komisji Etnograficznej (KE). Kolejną luką

¹ Bieńkowski 1974, ss. 142–152; Jaworska 1982, ss. 140–226.

² O zmiennym nazewnictwie dyscypliny zob. m.in. Kaniowska 1996; Jasiewicz 2010, ss. 36–51.

³ Ostatnio np. Jasiewicz 2018, ss. 41–83.

⁴ Bieńkowski 1974, ss. 135–152.

w historii tego gremium, mocno osadzonego w intelektualnym środowisku Krakowa, są jego losy po 1945 roku. Poza krótkimi wzmiankami pozostają one nie tylko nieopisane, lecz także w głównej mierze nieznane.

Ich wyjaśnienie wydaje się szczególnie istotnie w czasach, gdy etnologia/antropologia kulturowa z niemałym trudem odzyskała niezależność, bezzasadnie utraconą w roku 2018 na kilka lat. Zgodnie z rządową tzw. Konstytucją dla Nauki⁵, ograniczającą liczbę dyscyplin naukowych, etnologia/antropologia kulturowa została podporządkowana „naukom o kulturze i religii”; dopiero w listopadzie 2022 roku udało się odzyskać samodzielność⁶. Było to możliwe dzięki wspólnemu wysiłkowi uczonych, przede wszystkim Komitetu Nauk Etnologicznych PAN, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego oraz Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU wespół z Komisją Etnograficzną działającą w jego strukturach.

Naszym zamiarem nie jest zatem pieczołowite odtworzenie historycznej działalności Komisji, lecz – poprzez opis jej losów w obrębie instytucji AU/PAU i PAN – zwrócenie uwagi na żmudną drogę etnografii/etnologii dążącej do autonomii dyscypliny.

2. W strukturach AU

Obecność etnografii/etnologii w Akademii Umiejętności datuje się od czasu powstania tej instytucji w Krakowie na początku lat 70. XIX wieku (1872–1873), gdy zaistniała w wyniku przekształcenia się Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (TNK). Wkrótce utworzono Komisję Antropologiczną (KA); w historii osadziły się dwie daty: 1873 i 1874 rok. Pierwsza związana jest z uchwałą Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU powołującą Komisję z dniem 20 października 1873 roku, druga – z ukonstytuowaniem się tejże Komisji 23 marca następnego roku, a tym samym z podjęciem naukowej działalności. Inicjatorami utworzenia Komisji byli biolodzy o nieprzeciętnej wyobraźni i intuicji badawczej: fizjolog prof. dr Józef Majer (1808–1899) i antropolog fizyczny dr Izidor Kopernicki (1825–1891). Na pierwszym posiedzeniu funkcję przewodniczącego KA powierzono Józefowi Majerowi, zarazem pierwszemu prezesowi AU (wcześniej był prezesem TNK i rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego); sekretarzem wybrano Izydora Kopernickiego, późniejszego twórcę

⁵ Zwana też Reformą Gowina, Ustawą Gowina i Ustawą 2.0.

⁶ MEN 2022.

i pierwszego profesora Katedry Antropologii UJ, nadto autora rozpraw z archeologii, etnografii, lingwistyki.

W nowo powstałej korporacji uczonych dla nauk humanistycznych utworzono aż dwa Wydziały: I Filologiczny i II Historyczno-Filozoficzny⁷, co było odbiciem znaczącej społecznej roli, jaką w ówczesnej rzeczywistości naukowej i geopolitycznej odgrywała humanistyka. Natomiast etnologia – jakkolwiek by było, dziedzina humanistyczno-społeczna – znalazła się w gronie nauk przyrodniczych i ścisłych, co wpłynęło również na status Komisji Antropologicznej. W strukturze organizacyjnej AU została ona włączona do Wydziału III Matematyczno-Przyrodniczego.

Komisja była dzieckiem swej epoki, skupiła badaczy wywodzących się z różnorodnych dziedzin wiedzy: geologii, geografii, fizyki, matematyki, zoologii, anatomii i medycyny, antropologii fizycznej, a także archeologii, historii, etnografii, nawet plastyki. Różnorodność specjalizacji została uporządkowana w trzy Sekcje: Archeologiczno-Antropologiczną, ściśle Antropologiczną i Etnologiczną. Kierownictwo tej ostatniej objął Oskar Kolberg (1814–1890), etnograf, muzykolog, członek korespondent AU i wcześniej TNK, a przede wszystkim autor kilkudziesięciotomowego opracowania *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gęsta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. Funkcję tę sprawował aż do śmierci. Schedę po nim na krótko objął Izidor Kopernicki, który zmarł rok później; po czym – do 1903 roku Roman Zawiliński (1885–1932), językoznawca, etnograf, nauczyciel gimnazjalny, a następnie aż do roku 1925 – Seweryn Udziela (1857–1937), nauczyciel i etnograf, inicjator i wieloletni dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie.

Nazwa Komisji, jej skład i organizacyjne przyporządkowanie odzwierciedlały ówczesne całościowe spojrzenie na człowieka jako uczestnika świata natury i kultury, jego osobliwość gatunkową i kulturową twórczość. Równocześnie jednak wskazywały na dominujący wpływ nauk przyrodniczych na etnografię/etnologię, dopiero zmierzającą ku samodzielnej egzystencji, niemającą statusu akademickiego, ale już dobrze zorientowaną w najważniejszych ówczesnie prądach teoretycznych nauk humanistycznych i społecznych, a także poszukującą własnej drogi badawczej. Dzięki przynależności do AU etnologia zyskała wyższą rangę naukową, oparcie instytucjonalne, możliwość rozwinięcia współpracy i badań na płaszczyźnie międzyzaborowej, a nawet europejskiej. Bardzo udatnie wykorzystała

⁷ Mikucki 1974, s. 15.

swoją szansę w AU/PAU, jej sumaryczny dorobek z tego okresu jest imponujący.

Wielość dyscyplin w ramach Komisji Antropologicznej stosunkowo szybko okazała się niewygodna, a o coraz większym rozrzucie problematyki dyskutowano na jej posiedzeniach⁸. Konieczna okazała się wewnętrzna reorganizacja. W latach 90. XIX stulecia w miejsce dotychczasowych trzech sekcji utworzono dwa działy: archeologiczno-antropologiczny i etnograficzny. Czasopismo KA, wydawane od roku 1877 pod nazwą *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* (ZWAK), zmieniono na *Materiały Archeologiczno-Antropologiczne i Etnograficzne* (MAAE) i w podobny sposób przekształcono jego strukturę. Jeden jeszcze aspekt zwraca uwagę: zamiast dotychczas stosowanego terminu „etnologia” pojawił się inny – „etnografia”, uwidoczniiony w nazwie działu i zmodyfikowanym tytule periodyku. Zatem powstaje pytanie, czy owo przemianowanie miało charakter jakościowy, oddający rzeczywisty – głównie opisowy – charakter badań i wydawnictw sekcji, dotychczas nieco na wyrost określanej jako etnologiczna? Skrupulatna kwerenda archiwalna nie potwierdza tej tezy, raczej dowodzi synonimicznego rozumienia obu terminów.

Zmiany w strukturze Komisji i w wydawnictwie ciągłym stworzyły trzem dyscyplinom warunki do większej samodzielności w działalności organizacyjnej oraz w zarządzaniu funduszami na badania i publikacje, ale przede wszystkim uwydatniły naukowo-badawczą autonomizację etnologii. Niewątpliwą zasługą było wypracowanie podstaw teoretycznych i metodycznych badań etnograficznych⁹ prowadzonych w celu dokumentacji różnorodnych przejawów zanikającej kultury ludowej. Owocem tej działalności były liczne materiały etnograficzne bieżąco publikowane w czasopismach, tworzone z myślą o przyszłych syntezach¹⁰. Wiesław Bieńkowski, skrupulatny historyk etnologii w AU i PAU, powód zmian widział w enigmatycznych „względach praktycznych”¹¹, których niestety nie wyjaśnił. W późniejszym opracowaniu przyczynę dostrzegł w znacznym osłabieniu etnologii w obrębie Komisji, spowodowanym odejściem Kolberga i Kopernickiego, „dwóch potężnych autorytetów etnografii polskiej” (Bieńkowski 1991, s. 59). Tezy tej nie da się utrzymać w kontekście

⁸ N.N., 1896, ss. VII–IX.

⁹ Sadowski 1874, ss. XC–XCV; Zawiliński 1894, s. 4.

¹⁰ Sumaryczne obszerne omówienie dorobku KA i trudności z opracowaniem syntezy zob. Jaworska 1982, ss. 152–226.

¹¹ Bieńkowski 1974, s. 137.

spuścizny, którą tworzą czasopisma i odrębne monografie, pokazujące wielokierunkową działalność sekcji/działu etnologicznego i etnograficznego: naukowo-badawczą, dokumentacyjną, wydawniczą. Zaprzecza jej też systematyczna praca organizacyjna następców (Seweryna Udzieli, Romana Zawilińskiego i innych), między innymi polegająca na zebraniu rozproszonego dorobku Kolberga i kontynuacji wydawniczej poszczególnych tomów *Ludu, jego zwyczajów...* czy inicjatyw podejmowanych w celu autonomizacji etnologii.

Kolejnej metamorfozy etnologia doświadczyła z początkiem XX wieku. Od 1904 roku pieczę nad nią przejął Wydział I Filologiczny i odtąd finansował jej naukowo-badawczą działalność oraz zatwierdzał wybór współpracowników. Pozostałe dyscypliny nadal były subwencjonowane przez Wydział III Matematyczno-Przyrodniczy. Archiwalia z tego okresu są fragmentaryczne, ale nieco więcej światła rzuca protokół administracyjnego posiedzenia KA z 17 kwietnia 1913 roku, czyli dziewięć lat po modyfikacji¹². Przedmiotem obrad było niedostateczne uposażenie KA i nierównomierne korzystanie z przydzielonych funduszy przez sekcje, naruszające interesy innych (budżet był wspólny, obie dotacje wpływające do Komisji były dzielone wewnątrz niej). Ale oddajmy głos źródłom, w tym wypadku archeologowi Władysławowi Demetrykiewiczowi, sekretarzowi KA, który w referacie naświetlił obraz jej rozwoju od czasów powołania tego gremium. Z jego obszernego wywodu wynika, że reorganizacja w 1904 roku była następstwem napięć między prężnie działającą etnologią a trudnościami w funkcjonowaniu działów archeologicznego i antropologicznego, które znacznie spowolniły, a okresowo nawet zahamowały ich badawczą i wydawniczą efektywność.

Pozornie można by sądzić, że był to zabieg wyłącznie organizacyjny, normujący stosunki finansowe, lecz oddanie etnologii pod opiekę Wydziału I raczej świadczy o coraz bardziej zarysowujących się merytorycznych różnicach między dyscyplinami obecnymi w KA i ciążeniu etnologii w kierunku humanistyki, w szczególności w kierunku badań folklorystyczno-językowych. Uważny wgląd w protokół z wcześniejszego o kilka lat posiedzenia KA w dniu 19 grudnia 1900 roku¹³ ujawnia nadto, że bliska relacja z językoznawstwem, zwłaszcza z dialektologią, była bardzo niewygodna dla etnologii. Na wspomnianym posiedzeniu Roman Zawiliński nazwał rzecz

¹² AN PAN i PAU 1913.

¹³ N.N., 1901, s. VIII–IX.

dosadnie, że dla etnologii „nie to jest ważne, jak lud mówi, ale co mówi, co opowiada, co tworzy”. Podkreślił również, że etnologia winna stać się samodzielną dyscypliną. Dodajmy, że było to zgodne z jej ówczesną pozycją pośród nauk humanistycznych jako już ukształtowaną gałęzią wiedzy, która odeszła od dominującego w XIX wieku zbieractwa pamiątek ginącej kultury ludowej (skądinąd o bezcennej do dziś wartości dokumentacyjnej). Wkrótce w Galicji zyskała zaplecze akademickie w postaci pierwszej Katedry Etnografii we Lwowie (1910 – Stanisław Ciszewski, Jan Czekanowski) i muzealne w Krakowie (1911 – Muzeum Etnograficzne), a znacznie wcześniej, od lat 80. XIX stulecia – w kolekcjach etnograficznych Dzieduszyckich we Lwowie i Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem oraz w Towarzystwie Ludoznawczym, utworzonym w 1895 roku we Lwowie.

Na przywołanym posiedzeniu KA w dniu 17 kwietnia 1913 roku pojawiła się zapowiedź podziału Komisji na dwie odrębne sekcje: etnologiczną i archeologiczno-antropologiczną, ale dopiero po spełnieniu ogólnikowo nakreślonego warunku – wzmocnienia komisji przez fachowców, którzy zapewnią „żywy rozwój” dwu odrębnym sekcjom. Na razie wyrażono życzenie, by w przyszłości organizować osobne spotkania dla tematów etnologicznych i antropologiczno-archeologicznych. Wobec istniejących już od lat 90. poprzedniego stulecia dwóch działów w strukturze KA, choćby w nazwie tożsamy z „fachowymi sekcjami”, brzmi to nieco zagadkowo.

Niemniej jednak w protokołach z posiedzeń KA z tego czasu (17 kwietnia 1913 oraz z 1914: 28 stycznia, 24 lutego, 24 marca) znajdują się zapisy uznające dążenie etnologii do większej samodzielności¹⁴. Nadzwyczajną rangę spotkaniu naukowemu KA 28 stycznia 1914 roku nadała obecność sekretarza generalnego AU, radcy dworu, prof. Bolesława Ulanowskiego, który zapowiedział znaczne zwiększenie dotacji, wobec czego „Komisja powinna rozwinąć żywą działalność, szczególnie w dziale etnologicznym. Do takiej pracy najodpowiedniejszym będzie stworzenie sekcji etnologicznej w łonie Komisji” (AN PAN i PAU 1914a); tę myśl natychmiast poparł prof. Jan Rozwadowski, pełniący funkcję zastępcy przewodniczącego KA. W świetle tak materiałów archiwalnych, jak i publikowanych sprawozdań z posiedzeń i działalności Komisji Antropologicznej nierozwiązaną zagadką pozostaje potrzeba stworzenia w jej łonie odrębnej sekcji etnologicznej, która przecież istniała od czasu powstania KA i nie ma żadnych przesłanek świadczących o tym, by kiedykolwiek przerwała działalność.

¹⁴ AN PAN i PAU 1914a; 1914b; 1914c.

Równocześnie na tym samym posiedzeniu rozważano możliwość wydzielenia jej z KA jako samodzielnego bytu. Ostatecznie jednak etnologia pozostała w dawnej strukturze, ale zyskała więcej swobody organizacyjnej (np. prawo wyboru własnego przewodniczącego i sekretarza, doboru współpracowników, możliwość organizowania własnych posiedzeń i zapraszania gości), a w sferze badawczo-naukowej – możliwość realizowania własnego programu¹⁵. Postawiono przed nią wiele zadań do wykonania:

Sekcja ma dawać inicjatywę w kierunku świadomej i celowej pracy nad etnografią polską, wspierać organizację prac w tym kierunku, ustalić potrzeby etnografii polskiej opisowej, opracować potrzebne kwestionariusze, przygotować rozumowe indeksy, które by objęły dotychczas drukowane materiały, pomyśleć o bibliotece etnograficznej, dać inicjatywę do założenia ogólnego Towarzystwa Etnograficznego (N.N.₄ 1919, s. VIII).

Rozległe i ambitne zamierzenia udaremniła I wojna światowa. Członkowie zarządu KA, jak i wielu jej współpracowników, utknęli w różnych częściach Europy, Bronisław Piłsudski, sekretarz Sekcji Etnologicznej, wyjechał do Szwajcarii, posiedzenia odbywały się nieregularnie, znacznie ograniczono wydawnictwa.

3. W strukturze PAU

Po jej zakończeniu w kontekście odradzającej się państwowości przed nauką stanęły nowe wyzwania: instytucjonalnej reorganizacji, a przede wszystkim określenia swej roli i zadań wobec palących bieżących i przyszłych potrzeb II Rzeczypospolitej. Emancypacyjne ambicje etnologii wpisały się w żywą wówczas dyskusję nie tylko nad aktualnymi jej powinnościami, lecz także nad zakresem i polem badań, miejscem pośród innych nauk, bliższymi relacjami z humanistyką czy socjologią, a nawet prehistorią i antropologią fizyczną¹⁶.

Naturalną kolejną rzeczy odżyła idea samodzielnego statusu dyscyplin w obrębie KA, a okazała nadarzyła się wraz z koniecznością dostosowania

¹⁵ Szczegóły w protokole z posiedzenia KA z dnia 24 marca 1914 roku – AN PAN i PAU 1914c.

¹⁶ Posern-Zieliński 1973, ss. 89–113; Jasiewicz 2018, ss. 60–61; Pomieciński 2019, ss. 77–93.

Akademii do nowych okoliczności. Pierwsza korekta statutu powstała stosunkowo szybko – 22 listopada 1919 roku zatwierdził ją Naczelnik Państwa, drugą uzgodniono w latach 1923–1924. Obieg dokumentów wewnątrz Akademii oraz pomiędzy nią a Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświaty Publicznej uświadamia, jak wielokierunkowe, a i drobiazgowe, były to ustalenia. Nas interesuje niewielkie poletko dyskursu, ale jakże istotne z perspektywy statusu naszej dyscypliny. 31 marca 1924 roku Włodzimierz Demetrykiewicz wystosował obszerny memoriał do władz Akademii, w którym skrytykował bardzo niejednolity charakter komisji, składających się z kilku sekcji, „między którymi utrzymuje się związek tylko bardzo luźny i powierzchowny” (AN PAN i PAU 1924). Wyłuszczył wady takiej struktury: zawilości kompetencyjne, brak samodzielności w wyborze nowych członków i uchwalaniu fachowych wniosków, wzajemne narzucanie sobie „czegoś niewłaściwego”. Zaproponował rozdzielenie na osobne, jednolite komisje lub przynajmniej na bardzo samodzielne sekcje. Posłużył się przykładem Komisji Antropologicznej, w której:

członkowie grupy tzw. etnologicznej, a raczej folklorystycznej, nie rozumieją zwykle referatów grupy archeologicznej, nie interesują się nimi i odwrotnie. [...] Stosunki te wyglądałyby prawdopodobnie całkiem inaczej, gdyby członkowie grupy etnologicznej [...] zajmowali się faktycznie i interesowali bliżej przede wszystkim kulturą materialną (jak tego pragnęli założyciele Komisji Antropologicznej), bo ta stanowiłaby pożądane uzupełnienie (względnie dostarczałaby cennego porównawczego materiału) dla badań archeologicznych, jako też antropologicznych. Natomiast obecny kierunek językowo-folklorystyczny, dominujący w grupie członków etnologicznych [...], budzi b. mało zainteresowania u grupy archeologów-prehistoryków (AN PAN i PAU 1924).

Demetrykiewicz mylnie przypisał rudymენტarną rolę kulturze materialnej w badaniach etnologicznych – ten imperatyw pojawił się 30 lat później, jednakże trudno szukać go w programie założycielskim z 1874 roku, opublikowanym w pierwszym numerze czasopisma *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*. Czytamy w nim o trzech głównych kierunkach działania KA, przyporządkowanych poszczególnym sekcjom:

[...] prace Komisji zmierzać mają do badania ludności ziem polskich, a zwłaszcza północnych i północno-wschodnich stoków Karpat: I) pod względem śladów ich najdawniejszego pobytu i życia w czasach przedhistorycznych; II) pod względem cech fizycznych, odznaczających obecnie właściwość szczepową, plemienną i narodową; III) pod względem właściwości duchowych, stosunków społecznych, zwyczajów i obyczajów.

[...] Stosownie do tak nakreślonego i przyjętego Programu, Komisja [...] podzieliła się na 3 następujące Sekcje: 1) Archeologiczno-antropologiczną, 2) ściśle antropologiczną i 3) etnologiczną (ZWAK 1877, s. VIII).

W każdym z tych kierunków wskazano zadania szczegółowe. Wówczas etnologii przydzielono:

A) Zasób duchowego usposobienia ludności: 1) Gwara, 2) Poezja, muzyka i tańce, 3) Przysłowia, 4) Obrzędy i uroczystości, 5) Zabobony, 6) Ubiór, stroje i mieszkania, 7) Obrazki, zwyczaje i skłonności, 8) Pochopność lub wstręt do postępu (ZWAK 1877, s. VIII).

Dodać trzeba, że Demetrykiewicz bez ogródek wyłożył problem, narastający od długiego czasu w KA, odsłaniając brak wzajemnej orientacji w kierunkach rozwoju dyscyplin i rzeczowego dialogu między nimi. Komisja przestała być płaszczyzną współpracy interdyscyplinarnej i rozłam był nieuchronny, głównie z powodu uniezależnienia się etnologii od nauk przyrodniczych¹⁷. Warto przypomnieć, że w latach 20. ubiegłego stulecia etnologia/etnografia to dyscyplina w pełni profesjonalna, o jasno określonym polu badawczym, instytucjonalnie mocno osadzona¹⁸, świadomie dyskutująca o celach i metodach badań i o swoim miejscu pośród innych nauk.

¹⁷ Mimo odmiennego zdania Jana Czekanowskiego *W sprawie potrzeb nauk antropologicznych w Polsce*, 1918 – „etnologię”, „etnografię”, „ludoznawstwo”, „folklorystykę” łączył z antropologią fizyczną.

¹⁸ Katedra Etnologii i Folkloru na Uniwersytecie w Poznaniu od 1919 r.; Uniwersytecie Jagiellońskim: Katedra Etnografii Słowian UJ (1925/1926), Katedra Etnologii (1925); Zakład Etnologii na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (1924), przekształcony na Katedrę Etnologii i Etnografii w 1927 r.

23 lutego 1926 roku odbyło się ostatnie posiedzenie KA, na którym jednogłośnie uchwalono rozdział na dwie samoistne Komisje: Etnograficzną i Antropologiczno-Prehistoryczną¹⁹. Pośród przytoczonych argumentów organizacyjnych i wydawniczych najważniejsze były merytoryczne przesłanki i nie miała w tym zasługa Jana Stanisława Bystronia (1892–1964) – socjologa i etnografa, profesora uniwersytetu w Poznaniu, a później w Krakowie i Warszawie – który *explicite* wyłożył, że:

Antropologia jest nauką przyrodniczą, badającą człowieka pod względem fizycznym. Etnografia jest nauką historyczno-kulturalną, badającą kulturę opartą o tradycję bezpośrednią, a więc zarówno grup pierwotnych, jak i te treści przeżytkowe w społeczeństwach wyższego typu, które przekazuje się drogą tradycji ustnej, niezorganizowanej. Pojęcie nauk antropologicznych, obejmujących antropologię fizyczną, prehistorię i etnografię jest bardzo typowym „przeżytkiem” i trwa jeszcze gdzieś w nazwach instytucji lub wydawnictw. Coraz jednak powszechniej [...] zaczyna przeważać przekonanie, że etnografia i antropologia są naukami najzupełniej odrębnymi co do przedmiotu badań i co do metody, tak że ich związek historycznie bliski winien być sprowadzony do właściwych granic (AN PAN i PAU 1926a).

Podobne zdanie mieli Zawiliński i Udziela, rzecz jasna także Demytrykiewicz w imieniu prehistoryków. A przy okazji zażądał rozdziału od antropologów:

bo prehistoryków antropologia obchodzi tylko o tyle, o ile zajmują się badaniami szkieletów i treści wykopaliskowych, ale badania na żywych ludziach zupełnie ich nie interesują (AN PAN i PAU 1926a).

Wobec takiego *dictum* Julian Talko-Hryniewicz zapowiedział, że zdecydowanie będzie dążył do utworzenia osobnej Komisji Antropologicznej, poświęconej wyłącznie badaniom nad człowiekiem jako gatunkiem biologicznym. *Summa summarum* jednogłośnie uchwalono utworzenie osobnej Komisji Etnograficznej, a dla pozostałych dyscyplin wspólnej Komisji

¹⁹ AN PAN i PAU 1926a.

Antropologii i Prahistorii. W strukturze PAU nowo utworzona Komisja Etnograficzna otrzymała status ponadwydziałowej.

Pierwsze posiedzenie konstituujące KE odbyło się 25 maja 1926 roku²⁰, Seweryn Udziela syntetycznie przedstawił działalność KA w latach 1874–1926, wybrano władze i ustalono tytuł własnego wydawnictwa KE: *Prace Komisji Etnograficznej PAU*. Przewodniczącym został Jan Rozwadowski, językoznawca i literaturoznawca, profesor UJ i zarazem prezes PAU (od 1925). Z prezesury zrezygnował w 1929 roku, ale przewodniczącym KE PAU pozostał do 1935 roku. Funkcję zastępcy przewodniczącego powierzono Udzieli, a sekretarza – Bystroniowi. Protokół z tego posiedzenia jest lakoniczny, uderza skupienie się na przeszłych dokonaniach wobec braku informacji o okolicznościach powstania oddzielnej Komisji Etnograficznej, jej celach i programie. Jednakże wgląd w protokoły z kolejnych lat aż do wybuchu II wojny odsłania żmudną codzienność intensywnej i wielokierunkowej pracy (referaty własne członków, krytyczne omówienia napływających do KE prac z uwagami i sugestiami uzupełnień, inicjowanie i wspieranie badań terenowych), imponuje rozmach wydawniczy i ich wysoki poziom naukowy (od opracowań dokumentacyjnych po syntetyczne czy programowe ujęcia)²¹. KE PAU inicjowała intensywne prace badawcze, których wyniki publikowane były w serii „Prac Komisji” (17 tomów w latach 1927–1938) oraz w oddzielnych wydawnictwach zwartych. Była instytucją ogniskującą badaczy (jako członków stałych i luźnych współpracowników) z terenu całego kraju i zagranicznych.

4. Między PAU a PAN

Wiele zaplanowanych prac przerwała II wojna światowa, podczas której zaprzestano bieżącej działalności. Po jej zakończeniu KE od razu podjęła statutową pracę, pierwsze powojenne posiedzenie odbyło się 16 maja 1945 roku, ostatnie – 31 marca 1951 roku. Funkcję przewodniczącego pełnił Kazimierz Moszyński, sekretarza – Tadeusz Seweryn. Mimo trudności Komisja działała i była wymieniana w dokumentach dotyczących lat 1945–1947 oraz 1947–1952. W tym czasie była stosunkowo dużą, bo licząc czterdzieści pięć osób, reprezentacją uczonych zainteresowanych różnymi aspektami kultury, afiliowanych w Krakowie, ale również

²⁰ AN PAN i PAU 1926b.

²¹ Bieńkowski 1974, ss. 143–146.

w innych polskich i zagranicznych ośrodkach uniwersyteckich (Warszawa, Poznań, Łódź, Toruń, Praga, Sofia, Zagrzeb) lub związanych z innymi miejscowościami, w których rozwijano zainteresowania folklorystyczne i regionalistyczne (Mszana Dolna, Bytom, Zakopane). Członkowie tego zespołu – między innymi: Jadwiga Klimaszewska, Jan Stanisław Bystroń, Franciszek Bujak, Roman Stopa, Kazimierz Nitsch, Tadeusz Seweryn, Roman Reinfuss, Kazimierz Dobrowolski i Andrzej Waligórski²² – reprezentowali różne dyscypliny i mieli inne podejścia badawcze. O kalendarzu spotkań do roku 1948 wiemy niewiele, zachowały się tylko dwa zaproszenia z 1945 roku z lakonicznym porządkiem obrad²³, ale brak protokołów. Natomiast te z lat 1948–1951 pokazują utarty tryb posiedzeń naukowych, wypracowany przez lata funkcjonowania w strukturach Akademii²⁴. W okresie tym nie udało się jednak wznowić serii wydawniczej „Prac Komisji”, mimo że kilka pozycji czekało na druk. Ostatnie posiedzenie KE PAU z przewodniczącym Kazimierzem Moszyńskim i sekretarzem Tadeuszem Sewerynem odbyło się 31 marca 1951 roku.

Dokumentacja działalności KE PAU urywa się w roku 1951, sprawozdanie z ostatniego majowego posiedzenia nie sygnalizuje przerwania działalności, która jednak dokonała się wskutek gwałtownych zmian strukturalno-ideologicznych w funkcjonowaniu nauki w powojennej Polsce. W 1952 roku PAU zmuszona była zawiesić działalność z powodu przejścia jej agend przez nowo powstałą PAN. Instytucjonalnej rewolucji towarzyszył zamiar ograniczenia nauk humanistycznych, a w zamian stymulowania rozwoju nauk technicznych i matematyczno-przyrodniczych. W Krakowie tendencje te popierał między innymi Władysław Szafer, wiceprezes PAU i pierwszy kierownik krakowskiego oddziału PAN, który uważał, że taka zmiana jest szansą na utrzymanie znaczenia Krakowa jako ważnego ośrodka naukowego²⁵.

Jednym z celów działań podjętych po wojnie przez władze było upowszechnienie ideologii oraz metodologii marksistowskiej i radzieckich wzorów w nauce polskiej, a także dyskredytacja jej niektórych osiągnięć, przede wszystkim w segmentach uznanych wówczas za „burżuazyjne”, co dotyczyło również etnologii i socjologii. W świetle ówczesnych stanowisk politycznych w zasadzie należało przekreślić dotychczasowy dorobek tych

²² N.N., 1947: ss. LXXIV–LXXV; N.N., 1953, s. CXXXV.

²³ AN PAN i PAU 1948.

²⁴ AN PAN i PAU 1951.

²⁵ Hübner 1994, ss. 321–322.

dyscyplin i napisać po raz wtóry historię polskiej nauki i kultury. Nacisk kładziono ówczesnie na rozwój badań nad kulturą materialną, czego wyrazem było na przykład okresowe zlikwidowanie samodzielności etnografii/etnologii jako dyscypliny i przyznanie jej roli nauki pomocniczej historii.

Wyrazem tych tendencji były zmiany w uniwersyteckich systemach kształcenia. Problemy dotknęły nazwy dyscypliny, co było odbiciem szerszego nurtu obowiązującego w całym obozie socjalistycznym. Etnologię uznano za naukę imperialistyczną i użycie terminu mocno ograniczono, w zamian promując etnografię, a tym samym zrywając z międzywojenną praktyką wykorzystywania obu nazw²⁶. Studia etnograficzne połączono z archeologicznymi w ramach utworzonego w 1950 roku Studium Historii Kultury Materialnej (obejmującego archeologię i częściowo etnografię) oraz Studium Społecznego (w zamian za zlikwidowaną socjologię). W nieco później organizowanej Polskiej Akademii Nauk etnografię i archeologię włączono do Instytutu Historii Kultury Materialnej (powołanego 19 listopada 1953 roku), co miało być sposobem ich „unaukowienia” w duchu materializmu historycznego²⁷. Ośrodkiem przygotowującym nowe formy organizacyjne i naukowe dla etnografii w obrębie tej instytucji była wewnętrzna Komisja Etnograficzna pod przewodnictwem Kazimierza Moszyńskiego i jego zastępcy dr. Witolda Dynowskiego, działająca od stycznia do listopada 1953 roku²⁸. Mimo zbieżności nazwy był to kolektyw odmienny od KE PAU, nieprowadzący aktywności naukowej, lecz realizujący raczej funkcje koordynacyjne i techniczne.

W tym samym czasie Akademię Umiejętności – autonomiczną i działającą poza agendami państwowymi – ze względu na siedzibę w Krakowie uznano niesłusznie za instytucję lokalną (czy nawet prowincjonalną), przestarzałą i nieprzystającą do nadchodzących czasów. Zdecydowano o powołaniu, na wzór radziecki, nowej, scentralizowanej korporacji – Polskiej Akademii Nauk z siedzibą w Warszawie, która za pośrednictwem Wydziału Nauki KC PZPR była poddana kontroli partyjno-politycznej i organizacyjnej. Decyzja o końcu działalności Polskiej Akademii Umiejętności zapadła podczas I Kongresu Nauki Polskiej, który odbywał się od 29 czerwca do 2 lipca 1951 roku. Polityce i dyrektywom podejmowanym na najwyższych szczeblach towarzyszyły ataki prasowe, a PAU oskarżono o antysemityzm oraz o kolaborację z Niemcami podczas okupacji. W sposób oczywisty

²⁶ Jasiewicz 2004, ss. 10–11; Buchowski 2011, ss. 15–16.

²⁷ Jasiewicz 2004, s. 10.

²⁸ Frankowska 1973, ss. 200–201.

godziło to w jej dobre imię, niszczyło autorytet i w opinii odbiorców podważało sensowność trwania skompromitowanej – jak dowodzono – instytucji. W przyjętej w 1951 roku rezolucji o powołaniu Polskiej Akademii Nauk nie było mowy o likwidacji PAU, a walne zgromadzenie PAU, mimo nacisków i prób wymuszenia, nigdy nie podjęło decyzji o rozwiązaniu tej instytucji, co rodziłoby skutki prawne w postaci definitywnego zniesienia korporacji²⁹. Równocześnie jednak wprowadzono kolejne rozstrzygnięcia, które wpłynęły niszcząco na tę instytucję i uniemożliwiły jej funkcjonowanie. Przykładem może być uchwała Rady Ministrów, która weszła w życie 20 grudnia 1952 roku, o przejściu przez nowo powstałą PAN zakładów i ośrodków oraz aktywów majątkowych PAU. Już wcześniej (w 1945 roku) na mocy dekretu o reformie rolnej z 6 września 1944 roku Akademia utraciła posiadłości ziemskie (rolne) i leśne, będące podstawą finansowania działalności naukowej i wydawniczej, a potem także, na mocy ustawy nacjonalizacyjnej z 3 stycznia 1946 roku, podlegające jej nieruchomości³⁰. W praktyce zatem, mimo braków formalnego rozwiązania i zakazu prowadzenia prac naukowych, nastąpił paraliż wszelkich działań Polskiej Akademii Umiejętności. W literaturze przyjmuje się najczęściej, że 31 grudnia 1952 roku jest datą zakończenia działalności naukowej PAU. Nie oznaczało to jednak likwidacji formalno-prawnej, lecz z braku decyzji w tym zakresie i przy jednoczesnym uniemożliwieniu kontynuowania działalności, trwanie w zawieszeniu oraz w przymusowej bierności na marginesie naukowego bytu. Dodać należy, że w tym czasie ani sama PAN, ani środowisko naukowe nie uznawały tej instytucji za kontynuatorkę tradycji i działalności Polskiej Akademii Umiejętności.

Zarysowana sytuacja jest istotna dla wyjaśnienia losów Komisji Etnograficznej w tym trudnym czasie. Jednostkowa i niepewna, aczkolwiek interesująca, informacja o działaniach Komisji Etnograficznej PAU w czasie po powstaniu PAN pochodzi z późniejszego prawie o dwadzieścia lat sprawozdania Andrzeja Waligórskiego. Wspomniął on, że Komisja była prowadzona przez Kazimierza Moszyńskiego do jego śmierci w 1959 roku, a potem – do końca istnienia PAU – przez Tadeusza Seweryna (1894–1975). Niestety, wątek ten nie został przez autora dokumentu rozwinięty, a końcowa data istnienia Komisji nie została przez niego określona, jednak – co wynika z tekstu – wykraczała ona poza przyjmowany koniec działań

²⁹ Skąpski 2019.

³⁰ Wyrozumski 2015, s. 20.

naukowo-organizacyjnych Polskiej Akademii Umiejętności. Faktem jest również, że wśród notatek Mieczysława Gładysza, ucznia i biografa Moszyńskiego, znajduje się informacja, że na pogrzebie autora *Kultury ludowej Słowian*, obok wieńców ofiarowanych przez Prezydium PAN w Krakowie oraz Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, oddzielny wieniec złożyła również Polska Akademia Umiejętności³¹.

Na podstawie tych informacji można przypuszczać, że funkcjonowanie Komisji Etnograficznej PAU przedłużyło się do 1960 lub 1961 roku, czyli do czasu, gdy wygasły mandaty reaktywowanego na krótko w 1957 roku Zarządu i Komisji PAU. Mało znany jest fakt, że nie prowadząc działalności statutowej (ta została skutecznie uniemożliwiona), Polska Akademia Umiejętności istniała formalnie jako osoba prawna niezależna od PAN przynajmniej do śmierci Jana Dąbrowskiego, ostatniego sekretarza generalnego PAU – czyli do 17 lipca 1965 roku³². Mogło to przedłużać trwanie związanych z nią Komisji, zwłaszcza tych, które nie znalazły się – tak jak Komisja Etnograficzna – w strukturach nowej instytucji naukowej. Dodać należy, że utrzymywanie swego rodzaju fikcji formalno-prawnej dotyczącej kontynuacji istnienia PAU leżało wówczas w interesach PAN ze względu na problemy z przejęciem zagranicznego majątku krakowskiej instytucji (między innymi stacji naukowych w Rzymie i w Paryżu oraz Biblioteki Polskiej w Paryżu).

Przedstawione okoliczności – egzystencja Komisji Etnograficznej w ramach powojennej i pozostającej w stanie „zamrożenia” PAU, zaangażowanie Kazimierza Moszyńskiego, przewodniczącego tej Komisji, a równocześnie członka rzeczywistego PAU, w działania zmierzające do utrzymania krakowskiej Akademii oraz mniej lub bardziej harmonijnego włączenia jej w struktury nowej instytucji, nieprzychylny klimat dla humanistyki i „imperialistycznych nauk” w ogóle – wpłynęły na losy Komisji Etnograficznej. Sprawily, że przez długi czas nie podjęto realnych prac nad jej zorganizowaniem w ramach Polskiej Akademii Nauk. Działań takich nie wszczęto również w 1957 roku, gdy po nieudanych zabiegach reaktywowania PAU uruchomiono jej krakowski Oddział, a w nim (początkowo) sześć komisji naukowych³³.

³¹ Pogrzeb odbył się 5 kwietnia 1959 roku na warszawskim cmentarzu na Bródnie. AN PAN i PAU 1959a.

³² Hübner 1994, s. 369; Skąpski 2019.

³³ N.N., 1959, ss. 29–30.

5. W strukturze PAN

Mimo wyraźnej preferencji czy nawet uprzywilejowania nauk technicznych w 1961 roku w krakowskim oddziale PAN działało 16 komisji, przy czym większość, bo aż 11, funkcjonowała przy Wydziale I Nauk Społecznych³⁴. Choć nie było wśród nich Komisji Etnograficznej, funkcjonowały inne (na przykład Archeologiczna, Orientalistyczna Słowianoznawstwa, a później Socjologiczna), grupujące też uczonych zajmujących się etnografią, w tym badaniem Słowiańszczyzny, krajów pozaeuropejskich i folkloru. Niemniej jednak koncepcja zorganizowania przy krakowskim oddziale PAN odrębnej komisji prowadzącej studia nad kulturą ludową pojawiała się w środowisku badaczy związanych z tym miastem.

Taką możliwość rozważano podczas zebrania zespołów Zakładu Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Krakowie (18 kwietnia 1959), których opiekunami naukowymi byli Kazimierz Dobrowolski i Mieczysław Gładysz³⁵. Pomysłodawcą był pierwszy z wymienionych badaczy, który kilka tygodni wcześniej skutecznie doprowadził do powołania Komisji Socjologicznej³⁶. Przed II wojną światową był on członkiem korespondentem PAU, a przez pewien czas pełnił również funkcję przewodniczącego ówczesnej Komisji Etnograficznej³⁷. Podczas wskazanej dyskusji Kazimierz Dobrowolski podkreślił, że „zawsze myślał o reaktywowaniu PAU w powiązaniu z PAN”, a ponadto zauważał finansowe i wydawnicze możliwości krakowskiego ośrodka, sprzyjające celom badawczym realizowanym przez krakowskich etnografów³⁸. Obecna na posiedzeniu Maria Gładyszowa, komentując ewentualność reaktywacji Komisji, wskazała na możliwość połączenia tych działań z próbą odzyskania majątku (prawdopodobnie zbiorów etnograficzno-folklorystycznych) dawnej Akademii Umiejętności, przede wszystkim kompletu dzieł (rękopisów) Oskara Kolberga przekazanych do wrocławskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego³⁹. Niestety, zarówno inicjatywa wznowienia działań Komisji

³⁴ N.N., 1962, s. 3.

³⁵ AN PAN i PAU 1959c.

³⁶ AN PAN i PAU 1959b.

³⁷ Wyrozumski 1988, s. 293.

³⁸ AN PAN i PAU 1959c.

³⁹ *Ibidem*. Zgodnie z wolą Kolberga (†1890) wykonawcą jego testamentu i zarządcą spuścizny naukowej miał być Izidor Kopernicki (1825–1891). Po jego śmierci teki z materiałami etnograficzno-folklorystycznymi do tomów *Ludu* zostały przekazane Akademii Umiejętności.

Etnograficznej, jak i odzyskania spuścizny Kolbergowskiej nie powiodły się, choć wszczęto w tym kierunku pewne kroki. Jak wynika z zachowanych dokumentów, w trakcie Ogólnego Zebrania Członków Oddziału PAN w Krakowie w lutym 1963 roku kolejny raz temat powołania Komisji Etnograficznej przed tym gremium poruszył Kazimierz Dobrowolski⁴⁰ – także i tym razem nieskutecznie.

Zmiana nastąpiła dopiero w 1973 roku, z inicjatywy PAN ogłoszonym Rokiem Nauki Polskiej. Okazją do uroczystych obchodów było pięćsetlecie urodzin Mikołaja Kopernika, dwusetna rocznica utworzenia Komisji Edukacji Narodowej, jak również – stulecie powstania Polskiej Akademii Umiejętności, której tradycje bardzo wyraźnie zaczęto wówczas łączyć z PAN. Patronat nad potrójnym jubileuszem objął I sekretarz KC PZPR Edward Gierek, a także prezes Rady Ministrów Piotr Jaroszewicz i przewodniczący Rady Państwa Henryk Jabłoński. Obecność tych nazwisk wskazuje nie tylko na upolitycznienie wydarzenia, lecz mówi także o znaczeniu propagandowym, jakie miało ono dla ówczesnych władz. Głównym punktem obchodów był II Kongres Nauki Polskiej, obradujący w dniach 26–29 czerwca 1973 roku pod hasłem „Nauka w służbie narodu”.

W ślad za tymi wydarzeniami Wydział I PAN stworzył nową koncepcję „węzłowych planów badawczych w polskiej humanistyce”. Oprócz pożądanых „badań nad społeczeństwem socjalistycznym” przewidziano również wszczęcie prac nad świadomością historyczną i kulturą narodową, w tym nad kulturą współczesną⁴¹, co otwierało nową perspektywę badań etnograficzno-etnologicznych. W maju 1973 roku w krakowskim oddziale Polskiej Akademii Nauk zorganizowano sesję poświęconą dorobkowi humanistyki i nauk społecznych, rozwijanych wcześniej przez Polską Akademię Umiejętności, podczas której omówiono również dokonania z zakresu etnografii⁴². Była to znacząca zmiana w porównaniu z okresem poprzednim, gdy PAU była wyłącznie krytykowana, a jej osiągnięcia – dezawuowane. Pojawiła się również wyraźnie odmienna narracja, a Polska Akademia Nauk uznana została za „spadkobierczynię” i kontynuatorkę wcześniejszej instytucji naukowej.

Zarysowane wydarzenia były symptomem odwilży dotyczącej humanistyki i polskiej nauki w ogóle. Sprzyjała ona również staraniom o reaktywację Komisji Etnograficznej. Już w lutym 1973 roku, z inicjatywy i pod

⁴⁰ AN PAN i PAU 1963.

⁴¹ N.N., 1973, s. 78.

⁴² Bienkowski 1974, ss. 135–152.

przewodnictwem Andrzeja Waligórskiego, antropologa społeczno-kulturowego i profesora w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, grono naukowców liczące trzydzieści jeden osób (profesorów czynnych i emerytowanych oraz doktorów reprezentujących różne dyscypliny) zwróciło się pisemnie do Prezydium Oddziału Polskiej Akademii Nauk z prośbą o powołanie Komisji Etnograficznej. Argumentowano, że w Krakowie oraz na pozostałych terenach objętych działaniem ośrodka PAN w Krakowie funkcjonuje wiele placówek o charakterze etnograficznym, a zatem istnieje potrzeba utworzenia „płaszczyzny porozumienia i wymiany myśli badaczy-etnografów rozproszonych po różnych instytucjach”. Prace projektowanej Komisji miały koncentrować się wokół dwóch grup zagadnień: etnografii ogólnej (rozumianej jako antropologia społeczna) oraz etnografii Polski i krajów słowiańskich⁴³. Podział ten nawiązywał w pewnym stopniu do tradycji i działalności dwóch katedr powołanych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1925–1926: Katedry Etnografii Słowian (dla Kazimierza Moszyńskiego) i Katedry Etnologii (dla Jana Stanisława Bystronia), z czasem, po przekształceniach, dających początek Instytutowi Etnologii i Antropologii Kulturowej oraz Instytutowi Socjologii.

21 marca 1973 roku Prezydium oddziału krakowskiego PAN uchwałą nr 15 powołało do istnienia na Wydziale I Nauk Socjologicznych „od dnia następnego” Komisję Etnograficzną PAN⁴⁴. Pierwszym jej przewodniczącym został Andrzej Waligórski, a jego zastępczynią – Jadwiga Klimaszewska. Sekretarzem wybrana została Anna Kowalska-Lewicka. Kadencja Zarządu miała trwać trzy lata, co odpowiadało okresowi urzędowania Prezydium PAN. Pierwszy skład Komisji liczył dziewiętnastu członków, wkrótce liczba ta wzrosła do trzydziestu jeden osób. Wśród nich znajdowali się Janusz Saryusz Kamocki (1927–2021) oraz Krzysztof Wolski (1922–2022), którzy mimo dalszych przeobrażeń i zmian struktur pozostali w jej szeregach przez kilka kolejnych dekad. Uroczyste inauguracyjne posiedzenie, w którym wziął udział wiceprzewodniczący oddziału krakowskiego PAN Tadeusz Ruebenbauer, zostało wyznaczone na dzień 18 maja 1973 roku. 12 lutego 1974 roku Prezydium oddziału krakowskiego zatwierdziło skład osobowy Komisji Etnograficznej⁴⁵.

Warto podkreślić, że dla członków Komisji Etnograficznej PAN, od 1973 roku angażujących się w jej działania, była ona kontynuacją poprzednicki

⁴³ AN PAN i PAU 1973a; 1973b.

⁴⁴ Mikucki 1975, s. 44.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 40.

funkcjonującej w ramach struktur PAU do chwili jej wygaśnięcia. Mówiąc o rozpoczęciu jej działalności, używali terminu „reaktywacja”, a związki te były podkreślane *expressis verbis*:

Pozwalamy sobie nadmienić, że Komisja o takiej nazwie kierowana swego czasu przez prof. Kazimierza Moszyńskiego istniała przy Polskiej Akademii Umiejętności; Do tradycji dawnej Komisji pragnie nawiązać obecna Komisja Etnograficzna PAN, wzbogacając swą działalność w nowe elementy, jakie nasuwają potrzeby życia współczesnego⁴⁶.

Jedną z pierwszych inicjatyw nowej Komisji, którą można interpretować jako chęć potwierdzenia tych więzów, było zorganizowanie międzynarodowej sesji naukowej poświęconej pamięci Kazimierza Moszyńskiego. Poza tym projektem podjęto również działania w zakresie badań (także terenowych) dotyczących kultury Polski i innych krajów, a z czasem także współpracę zagraniczną i działalność wydawniczą.

Trudnym czasem tak dla Komisji Etnograficznej, jak i dla całej nauki, był okres stanu wojennego. Sytuację komplikował fakt, że wprowadzono go 13 grudnia 1981 roku, sześć dni po sprawozdawczo-wyborczym posiedzeniu KE i wyłonieniu nowych władz. W warunkach stanu wojennego nie wolno było zwoływać zebrań naukowych, mogły jedynie odbywać się posiedzenia organizacyjne Zarządu, ewentualnie w składzie poszerzonym o wybranych członków, co uniemożliwiało prowadzenie podstawowej aktywności, jaką były otwarte posiedzenia połączone z wykładem⁴⁷. Mimo tych ograniczeń próbowano kontynuować działalność naukowo-badawczą, prowadzono badania terenowe dotyczące zespołów folklorystycznych i sztuki ludowej, podtrzymywano kontakty z zagranicznymi uczonymi (nie tylko z krajów socjalistycznych – ZSRR i tworzących go republik, Czechosłowacji, Węgier, Jugosławii – lecz także z Francji, RFN i z Australii). Kontynuowano prace wydawnicze, choć okresowy brak funduszy nie zawsze pozwalał na regularne realizowanie publikacji. Kontynuowane były one również po zawieszeniu stanu wojennego. Na koniec 1983 roku Komisja liczyła czterdziestu członków, przede wszystkim z terenu Krakowa, Polski południowej i Śląska.

⁴⁶ AN PAN i PAU 1974.

⁴⁷ AN PAN i PAU 1982.

6. Ponownie w PAU

Kolejną ważną cezurą w dziejach Komisji Etnograficznej jest 1989 rok i istotne wydarzenie, jakim była reaktywacja Polskiej Akademii Umiejętności. Brak aktu formalnej likwidacji umożliwił tej instytucji podjęcie działalności po zmianie ustroju Polski. Nastąpiło to 16 listopada 1989 roku, gdy zgodnie z nieodwołanym, a więc istniejącym statutem, zwołano pierwsze po długiej przerwie Walne Zgromadzenie Polskiej Akademii Umiejętności i wybrano nowe władze oraz nowych członków, rozpoczynając tym samym kolejny etap działalności tej instytucji. Było to możliwe, gdyż żyło wówczas dziewięciu członków powołanych w okresie powojennej działalności tej korporacji uczonych⁴⁸. Mimo problemów lokalowych i braku finansowania udało się uruchomić działalność naukową i wydawniczą Polskiej Akademii Umiejętności (w tym reaktywować dawne serie wydawnicze), odzyskać częściowo majątek oraz wznowić kontakty zagraniczne.

Od 1992 roku w ramach odrodzonej PAU zaczęły powstawać komisje naukowe. Przyjęto zasadę nieodtworzenia dawnych komisji, jeśli analogiczne aktualnie działały w PAN. Z czasem jednak kilka zespołów zdecydowało się przenieść w struktury reaktywowanej instytucji⁴⁹. Losy PAU i Komisji Etnograficznej związały się ponownie w 2011 roku. Wówczas z inicjatywy swych członków, dzięki zaangażowaniu Róży Goduli-Węclawowicz, przewodniczącej Komisji Etnograficznej PAN, wspieranej przez Zofię Sokolewicz i Aleksandra Poserna-Zielińskiego, Komisja Etnograficzna działająca dotychczas w strukturach PAN wróciła do Polskiej Akademii Umiejętności. Wcześniej, mimo czynionych w tym kierunku starań, nie było to możliwe ze względów proceduralnych i formalnych. Nie pozwalał na to statut PAU, który wymagał, aby nowa komisja została wprowadzona do Akademii przez etnologa członka PAU. Gdy wymóg ten został spełniony i do grona członków PAU dołączyli Zofia Sokolewicz i Aleksander Posern-Zieliński, inne okoliczności spowodowały zwłokę. Było to między innymi niespodziewane wszczęcie zabiegów o odtworzenie Komisji Antropologicznej PAU, a więc komisji matki Komisji Etnograficznej, nawiązującej do tradycji z 1873 roku. Ostatecznie została ona powołana w marcu

⁴⁸ Byli to: Henryk Barycz, Waclaw Gajewski, Konrad Górski, Władysław Kuraskiewicz, Włodzimierz Kuryłowicz, Gerard Labuda, Stanisław Lorentz, Jan Safarewicz, Bogdan Suchodolski. Zob. N.N.₁₀ 1989.

⁴⁹ Wyrozumski 2015, s. 24.

2012 roku jako komisja międzywydziałowa. Kolejnym problemem, który się pojawił, było odrzucenie przez władze krakowskiego oddziału Polskiej Akademii Nauk wniosku o przeniesienie Komisji Etnograficznej do Polskiej Akademii Umiejętności. Jednak Zarząd Komisji, w składzie: przewodnicząca Róża Godula-Węclawowicz i zastępca Jan Świąch, uzyskał zapewnienie, że prośba będzie ponownie rozpatrzona z początkiem nowej kadencji władz oddziału. Nowo wybrany prezes prof. Ryszard Tadeusiewicz słowa dotrzymał i 28 stycznia 2011 roku Komisja otrzymała formalną zgodę na jej przeniesienie do struktur Polskiej Akademii Umiejętności.

Uchwałą Rady PAU Komisja Etnograficzna pod historyczną nazwą została powołana do życia przy Wydziale II Historyczno-Filozoficznym PAU w kwietniu 2011 roku. W chwili rozpoczęcia aktywności liczyła dziewiętnastu członków. Pierwszą przewodniczącą została Zofia Sokolewicz (1932–2020), członek korespondent PAU, jej zastępczynią obecna przewodnicząca – Róża Godula-Węclawowicz, a sekretarzem – Jan Świąch. W poszerzonym składzie KE działa do chwili obecnej, licząc dwudziestu pięciu członków. Ze względu na chęć podkreślenia ciągłości tradycji utrzymana została nazwa „Komisja Etnograficzna”. Jednakże nie oznacza to ograniczenia do etnografii rozumianej li tylko jako opis i badanie tradycyjnej kultury ludowej. Wręcz odwrotnie – swoim programem i działaniami KE odzwierciedla szeroki zakres tematyczny i różne opcje badawcze współczesnej etnografii/etnologii/antropologii kulturowej. Podstawową i statutową formą działalności jest organizacja posiedzeń naukowych, odbywających się na ogół raz w miesiącu. Członkowie Komisji i zaproszeni goście, afiliowani w różnych ośrodkach naukowych, przedstawiają na nich zarówno wymiar teoretyczno-metodologiczny, jak i empiryczny aktualnie podejmowanych badań kultury. Ponadto Komisja organizuje lub współorganizuje sesje tematyczne i konferencje. Poszerzone streszczenia wystąpień publikowane są w kolejnych tomach *Rocznika Polskiej Akademii Umiejętności*. W 2014 roku rozpoczęto serię wydawniczą: „Monografie Komisji Etnograficznej PAU”, prezentującą najbardziej wartościowe prace członków i sympatyków Komisji. Kolejną inicjatywą, zapoczątkowaną w lutym 2021 roku wraz z Polskim Towarzystwem Ludoznawczym, Polskim Instytutem Antropologii i Komitetem Nauk Etnologicznych PAN, jest wspólny konkurs im. Zofii Sokolewicz. Jego ideą jest zauważenie i docenienie najbardziej interesujących oraz prezentujących wysoki poziom merytoryczny, a także metodologiczny, prac doktorskich oraz magisterskich z zakresu etnologii i antropologii społeczno-kulturowej. Jedną

z nagród jest zaproszenie autora do wygłoszenia referatu na posiedzeniu naukowym Komisji Etnograficznej.

7. Zakończenie

W nie zawsze łatwych dziejach Komisji Etnograficznej odbijają się tendencje charakterystyczne dla zmiennych losów etnografii/etnologii/antropologii kulturowej oraz całej polskiej nauki w ciągu prawie stu lat. W tym czasie przez jej szeregi przewinęło się wielu znakomitych uczonych, autorów klasycznych dzisiaj prac, a także miłośników i propagatorów kultury, a sama Komisja wpisała się zarówno w historię dyscypliny, jak i w etos niezależnej nauki. Wieloletnia droga do samodzielności etnologii pokazana przez pryzmat jednej instytucji może wysuwać na pierwszy plan powierzchowne wyjaśnienia: trudności proceduralne, organizacyjne, opieszałość w podejmowaniu decyzji, niechęć do zmian, być może personalne niesnaski i uprzedzenia. Widziana w nieco szerszej perspektywie jest lustrzanym odbiciem historii naszej dyscypliny – od ludoznawstwa do etnografii, etnologii, antropologii kulturowo-społecznej. O jej sile i zarazem słabości decyduje – jak lapidarnie ujął to Zbigniew Jasiewicz – zmienność i pewna nieokreśloność przedmiotu badań. Dodajmy, że taka być musi, gdyż jest konsekwencją szerokiego antropologicznego rozumienia kultury. „Buszowanie” po poletkach innych dyscyplin jest trwałą wartością etnologii, tak jak metoda badań terenowych i obserwacji uczestniczącej. Zapewnia różnorodność tematyczną, poszerza możliwości interpretacyjne inter- i transkulturowe, ale nie pozbawia tożsamości.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

- Archiwum Nauki PAN i PAU (dalej: AN PAN i PAU) 1913: Protokół z posiedzenia Komisji Antropologicznej z 17 kwietnia 1913 roku. Sygn. PAU III-46 b.
- AN PAN i PAU 1914a: Protokół z posiedzenia Komisji Antropologicznej z 28 stycznia 1914. Sygn. PAU W III-46.
- AN PAN i PAU 1914b: Protokół z posiedzenia Komisji Antropologicznej z 24 lutego 1914. Sygn. PAU W III-46.
- AN PAN i PAU 1914c: Protokół z posiedzenia Komisji Antropologicznej dnia 24 marca 1914. Sygn. PAU W III-46.

- AN PAN i PAU 1924: Włodzimierz Demetrykiewicz, Pismo nr 307/1924 (Kraków, 31 marca 1924 roku). Sygn. PAU I-1 g.
- AN PAN i PAU 1926a: Protokół z posiedzenia Komisji Antropologicznej 23 lutego 1926 roku. Sygn. PAU W III-46 b.
- AN PAN i PAU 1926b: Posiedzenie Komisji Etnograficznej 25 maja 1926 roku. Sygn. PAU I-29.
- AN PAU i PAN 1948: Zaproszenie na posiedzenie Komisji Etnograficznej. Sygn. PAU I-29 b.
- AN PAU i PAN 1951: *Protokoły z posiedzeń Komisji Etnograficznej 1948–1951*. Sygn. PAU I-29 a.
- AN PAN i PAU 1959a: Materiały twórczości – Kazimierz Moszyński. *Spuścizna Mieczysława Gładysza*. Sygn. K III-91.
- AN PAN i PAU 1959b: Protokół z dnia 3 kwietnia 1959. *Protokoły Posiedzeń Zarządu Oddziału PAN 1957–1960*. Sygn. SN-1.
- AN PAN i PAU 1959c: Protokół zebrania z dnia 18 kwietnia 1959. *Pracownia Etnologii Instytutu Archeologii i Etnologii PAN (96/80/2)*. Sygn. K II-13.
- AN PAN i PAU 1963: Protokół z Ogólnego Zebrania Członków Oddziału PAN w Krakowie, odbytego w dniu 23 lutego 1963 roku. *Protokoły posiedzeń Prezydium Oddziału PAN w Krakowie 1960–1965*. Sygn. SN-1.
- AN PAN i PAU 1973a: Pismo do Prezydium Oddziału Polskiej Akademii Nauk (Kraków, 23 lutego 1973). Etnograficzna (spis zdawczo-odbiorczy), ZDO A/198/91. *Korespondencja 1973–1984, Komisja Etnograficzna*. Sygn. K II-1.
- AN PAN i PAU 1973b: Wnioski dotyczące przyjęcia członków. Komisja Etnograficzna (spis zdawczo-odbiorczy) ZDO B/198/91. *Korespondencja 1973–1984, Komisja Etnograficzna*. Sygn. K II-1.
- AN PAN i PAU 1974: Sprawozdanie z działalności w 1973 roku. *Korespondencja 1973–1984, Komisja Etnograficzna*. Sygn. K II-1.
- AN PAN i PAU 1982: Protokół poszerzonego posiedzenia Zarządu Komisji Etnograficznej dnia 28 kwietnia. *Korespondencja 1973–1984, Komisja Etnograficzna*. Sygn. K II-1.
- MEN 2022: Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 października 2022 roku w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych. Dziennik Ustaw 2022, poz. 2202.
- [Mikucki, Sylwiusz oprac.] 1975: *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych styczeń–czerwiec 1974. Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie* 18(1). Warszawa–Kraków.

- N.N.₈ 1962: *Sprawozdanie z działalności Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie 1957–1961*. Kraków: Polska Akademia Nauk.
- N.N.₉ 1973: *Sprawozdanie z działalności Polskiej Akademii Nauk w roku 1973*, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk.
- N.N.₁₀ 1989: *Protokół Walnego Zgromadzenia Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie*, 16.11.1989. URL: http://pauza.krakow.pl/10_13_Protokol_Walnego_Zgromadzenia_PAU_w_Krakowie_w_dniu_16listopada_1989_w_Warszawie.pdf (dostęp: 10.08.2024).

OPRACOWANIA

- Bieńkowski, Wiesław 1966 (1967): Badania etnograficzne Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie oraz Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności. *Lud* 51(1), ss. 70–82.
- Bieńkowski, Wiesław 1974: Etnografia. [W:] Emanuel Rostworowski (red.), *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952. Nauki humanistyczne i społeczne. Materiały sesji jubileuszowej Kraków, 3–4 V 1973*. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 135–152.
- Bieńkowski, Wiesław 1991: Działalność Seweryna Udzieli w Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie oraz Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1889–1937. *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie* 10, ss. 57–65.
- Buchowski, Michał 2011: Etnografia/etnologia polska w okresie „realnego socjalizmu”. Od niemarksistowskiej ortodoksji „etnografizmu” do postetnograficznego pluralizmu. *Lud* 95, ss. 13–43.
- Frankowska, Maria 1973: Etnografia polska po II wojnie światowej (1945–1970). [W:] Maria Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 193–270.
- Fryś-Pietraszkowa, Ewa 2007: Izidor Kopernicki (1825–1891). [W:] Ewa Bednarska-Gryniewicz, Anna Kowalska-Lewicka, Anna Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*. T. 2. Wrocław–Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Hübner, Piotr 1994: *Siła przeciw rozumowi. Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”.
- Jasiewicz, Zbigniew 2004: Etnologia polska przed rokiem 1956 i jej reakcja na wprowadzenie wzorów radzieckich. *Etnografia Polska* 48(1–2), ss. 5–15.

- Jasiewicz, Zbigniew 2010: Początki etnologii/antropologii kulturowej w Polsce. Poszukiwanie nazw dla zainteresowań badawczych i rodzącej się dyscypliny. [W:] Magdalena Radkowska-Walkowicz, Anna Malewska-Szałygin (red.), *Antropolog wobec współczesności. Tom w darze Profesor Annie Zadrożyńskiej*. Warszawa: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, ss. 36–51.
- Jasiewicz, Zbigniew 2011: *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*. Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga, Komitet Nauk Etnologicznych PAN.
- Jasiewicz, Zbigniew 2018: Skąd, z czym i w jaki sposób etnografia/etnologia/antropologia pojawiła się przed 100 laty w odrodzonym państwie polskim? *Lud* 102, ss. 41–83.
- Jaworska, Elżbieta 1982: Działalność folklorystyczna Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. [W:] Helena Kapeliuś, Julian Krzyżanowski, *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, ss. 140–226.
- Kaniowska, Katarzyna 1996: Definicje etnologii w polskiej literaturze przedmiotu. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Ethnologica* 9, ss. 19–31.
- Kieniewicz, Stefan; Sikora, Paweł 1968–1969: Izidor Kopernicki. [W:] Emanuel Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*. T. 14. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 1–3.
- Mikucki, Sylwiusz 1974: Miejsce humanistyki w strukturze i pracach Akademii [W:] Emanuel Rostworowski (red.), *Polska Akademia Umiejętności (1872–1952). Nauki humanistyczne i społeczne. Materiały sesji jubileuszowej Kraków, 3–4 V 1973*. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- N.N.₁ 1896: Sprawozdania z posiedzeń Komisji odbytych w r. 1895. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne* 1, ss. VII–X.
- N.N.₂ 1901: Sprawozdania z posiedzeń Komisji odbytych w r. 1900. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne* 5, ss. VII–IX.
- N.N.₃ 1904: Sprawozdania z posiedzeń Komisji odbytych w r. 1903 i 1904. *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne* 7, ss. VIII–XI.
- N.N.₄ 1919: Sprawozdania z posiedzeń Komisji Antropologicznej, jakie odbyły się w latach 1914–1919, *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne* 14, ss. VI–XXVI.
- N.N.₅ 1947: Komisja Etnograficzna. *Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności. Rok 1945/1946*, ss. LXXIV–LXXV.

- N.N.₆ 1953: Komisja Etnograficzna. *Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności. Rok 1947–1952*, s. CXXXV.
- N.N.₇ 1959: Sprawozdanie z działalności Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie za okres od lutego 1957 do czerwca 1958. *Rocznik Polskiej Akademii Nauk Oddział w Krakowie*, ss. 29–30.
- Pomieczński, Adam 2019: Etnologia nieoczywista. Śladami Jana Stanisława Bystronia 100 lat później. *Etnografia Polska* 63(1–2), ss. 77–93.
- Posern-Zieliński, Aleksander 1973: Kształtowanie się etnografii polskiej jako samodzielnej dyscypliny naukowej (do 1939 r.). [W:] Małgorzata Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. 89–113.
- Sadowski, Jan Nepomucen 1874: Instrukcja do badania właściwości ludowych. *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU* 1, ss. XC–XCV.
- Skąpski, Józef 2019: Opinia w sprawie podjęcia działalności przez Polską Akademię Umiejętności, 16.10.1989, *PAUza Akademicka* 488/489 (14.11.2019). URL: http://pauza.krakow.pl/16_21_Opinia_JSkapskiego_sprawie_podjecia_dzia%C5%82alnosci_przez_PAU (dostęp: 7.01.2023).
- Sokolewicz, Zofia 2018: Przywrócić imię własne... *PAUza Akademicka* 11(449). URL: http://www.pauza.krakow.pl/449_1_2018.pdf (dostęp: 22.07.2025).
- Wyrozumski, Jerzy 1988: In memoriam: Kazimierz Dobrowolski (20 XII 1894–26 III 1987). *Kwartalnik Historyczny* 95(2), ss. 293–295.
- Wyrozumski, Jerzy 2015: *Dwa wykłady o odrodzonej Polskiej Akademii Umiejętności*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Zawiliński, Roman 1894: *Program badań etnologicznych Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*. Kraków: nakładem Komisji Antropologicznej.
- ZWAK 1877: *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* 1, ss. VII–X.